

CAVİD BAĞIRZADƏ
Gəncə Dövlət Universitetinin
Azərbaycan tarixi kafedrasının
baş müəllimi
CavidBagirzade@hotmail.com

TARİXİ KƏNDİN İZİ İLƏ VƏ YA KAQANKAT ŞƏHƏRİNİN TARİXİ – ARXEOLOJİ TƏDQIQI

Açar sözlər: Kaqankat şəhəri, Kalkatus qalası, Şətəl qalası, Çaraberd qalası, Uti vilayəti, Tərtər çayı,

Ключевые слова: город Каганкат, крепость Калкатус, крепость Шатал, крепость Чараберд, область Ути, река Тертер

Key words: town Kagankat, tower Kalkatus, tower Shatal, town Charaberd, province Uti, river Terter

Azərbaycan ərazilərinin tarixi-arxeoloji baxımdan öyrənilməsində orta əsr şəhərlərinin, qalalarının tədqiqi mühüm yer tutur. Orta əsr şəhərlərinin, istehkam qalalarının, eləcə də digər yaşayış məskənlərinin yerlərinin müəyyənləşdirilməsi, onların bu dövr Azərbaycanın tarixi coğrafiyasının öyrənilməsi baxımından da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan hələ antik və erkən orta əsrlər dövründə Qafqaz Albaniyasının əsas tərkib hissəsinə daxil olan, beynəlxalq əhəmiyyətli ticarət-karvan yollarının üstündə yerləşən, bol sulu çayları, münbit torpaqları, əlverişli iqlim şəraiti olan, Bərdə, Gəncə və Dəbil kimi iri orta əsr şəhərləri arasında vasitəçilik yaradan Tərtər çay hövzəsində qədim yaşayış yerləri, qalalar Qafqaz Albaniyasının orta əsr şəhərlərinin xarabalıqları, kilsə-monastır komplekslərinin qalıqları və qəbir abidələrinin olması təkzib olunmazdır.

Tərtər çayı hövzəsində (dərəsində) Qafqaz Albaniyasının orta əsrlər Çaraberd qalasının, Ana şəhər adlandırılan ilk orta əsr şəhərinin xarabalıqlarının, küp və Alban xristian qəbir abidələrinin, orta əsrlər Əndorab qalasının yerləşməsi bölgənin tarixi-arxeoloji tədqiq olunması baxımından diqqəti cəlb edir.

Tərtər çayı sol sahilində, Qafqaz Albaniyasının məşhur yaşayış məntəqələrindən biri olan, Bərdə - Dəbil ticarət-karvan yolunun üstündə yerləşən, X əsr ərəb coğrafiyaşünaslarından Əl-İstəxrinin "Kitab məsalik əl-məmalik" ("Məmləkətlərin yolları kitabı") əsərində, İbn Havqəlin "Kitab əl-məsalik və-l-məmalik" ("Yollar və məmləkətlər kitabı") əsərində, Əl-Müqəddəsinin "Əhsən əttəqasim fi mərifət əl-əqalim" ("İqlimlərin öyrənilməsi üçün ən yaxşı bölgü") əsərində, eləcə də ərəb coğrafiyaşünası Əl-İdrisinin "Nuzhat əl-muştaq fi-hirak əl-afaq" ("Ölkələri gəzməkdən yorulmuşun əyləncəsi") əsərində adı çəkilən Kalkatus (Qalqatus) qalasının və ya Kaqankat (Kaqankaytuk) şəhərinin yerini müəyyənləşdirmək və tarixi-arxeoloji baxımdan tədqiq etmək zərurəti vardır.

Akademik N.Vəlixanlı ərəb coğrafiyaşünas-səyyahlarının əsərlərini tədqiq edərkən qeyd edir ki, ərəb müəllifləri bu yeri Qalqatus adlandırırlar və onu Bərdə - Dəbil ticarət yolunda yerləşdirilən. N.Vəlixanlı şərh edir ki, Kalkatus (bəzi məxəzlərdə Kaqankaytuk) orta əsrlərdə Tərtər çay sahilində, dağ ətəyində yerləşən şəhərdir (1, 100).

Akademik Z.Bünyadov Kalkatus (Kaqankaytuk) haqqında Musa Kaqankatuklunun "Albaniya tarixi" əsərinə istinadən yazır ki, Uti vilayətində "Böyük kənd", iti axan Tərtər çayının yaxınlığında bir dağın ətəyində yerləşir (2, 45). Z.Bünyadov göstərir ki, ərəb coğrafiyaşünasları bu yeri Kalkatus adlandırırlar və göstərilir ki, bu yer Bərdədən Dəbilə gedən ticarət yolunun üstündədir. Buradan aydın olur ki, eyni zamanda yuxarıda qeyd olunan ərəb mənbələrinə də istinadən Bərdədən Dəbilə gedən ticarət-karvan yolu Bərdədən başlayaraq Tərtər çayı boyunca uzanmış, indiki Kəlbəcərdən Göyçə mahalına Zod aşırımından keçməklə Dəbilə doğru istiqamətlənmişdir. Deməli Kaqankaytuk şəhəri

(Musa Kaqankatuklunun Uti vilayətində yerləşən ana yurdu) Tərtər çayının sol sahilində, dağın ətəyində, Bərdənin 9 fərsəxliyində yerləşmişdir. Erməni tarixçisi M.Barxudaryanın məlumatına görə "1902-ci ildə Kaqankat (Kaqankaytuk) şəhəri xarabalarının ərazisində azərbaycanlı ailələr yaşayırdı. Bu şəhər Divdəkan kəndi xarabaları ilə Tərtərin sol sahilində "Qarı körpüsü" yaxınlığında tərk edilmiş Metagis kəndi arasında idi" (2, 45).

M.Barxudaryanın verdiyi məlumatda göstərilən Metagis kəndi, "Qarı körpüsü" hal-hazırda da mövcuddur, Ağdərə ərazisindədir. Yerli əhali arasında hətta "Qarı körpüsü" ilə bağlı rəvayət də var. M.Barxudaryanın əsərində tərk edilmiş kimi qələmə verilən Metagis kəndində XX əsrin əvvəllərində Birinci Dünya müharibəsindən sonra ermənilər məskunlaşmışlar və bu kənd Ağdərənin Madagis kəndi kimi tanınırdı. Divdəkan kəndinin xarabalıqları isə Ağdərənin Aterk kəndinin yuxarı hissəsində, qalın meşəlikdə, Murov dağının ətəyində yerləşir və buranı yerli əhali yaxşı xatırlayır. Yerli əhali Divdəkan kəndinin ərazisini Divdəkan və ya Divdəkan Xotavəngi olaraq adlandırırlar.

624-cü ildə, Albaniyaya sahib olmaq üstündə Bizansla İran çarpışması zamanı, Bizans ordusu (imperator İraklinin ordusu) Dəbili zəbt edib, Atropatenaya soxuldu, Naxçıvanı tutaraq Arazı keçdi. Sonra Atropatenanın paytaxtı Qanzak işğal olundu. İrakli Albaniya, İberiya knyazlarından və hakimlərindən tələb etdi ki, "kөнüllü olaraq onun pişvazına çıxsınlar, qışda qoşunlar ilə ona xidmət etsinlər, əks təqdirdə isə onlara qarşı kafirlərlə olduğu" kimi rəftar edəcək qalaları tutacaq, ölkələrini tarmar edəcək (3; 4, 190). İran şahı II Xosrovun təklifi ilə Albaniya knyazları paytaxt şəhəri Bərdəni tərk etdilər və qalalarda möhkəmləndilər. Bunu bilən düşmənlər qaçanların ardınca yönəlib bir qismini (qaçanların bir qismi Arsax vilayətinə çəkilmişdilər – C.B.) Uti vilayətində yerləşən, ana yurdum olan Kalankatuk (Kaqankaytuk) şəhəriylə üzbəüz yerləşən dağın ətəyində (Tərtər çayının sol sahilində Murovdağın ətəyində – C.B.) haqladılar. Burada gecənin qaranlığında təqib olunanlar xilas olub Arsax vilayətinin əlçatmaz dağlarında nicat tapdılar (3).

Bu hadisənin Z.Bünyadov belə təsvir edir: "İrakli çoxlu əsir və külli miqdarda qiymətli şey ələ keçirdikdən sonra öz qoşunlarını qışlamaq üçün Arrana apardı. Bizans əsgərləri ölkədə özbaşınalığa başladılar. Səhsiz-hesabsız yunan ordusu gələndən sonra sürətlə axan bir çayın yaxınlığındakı (Tərtər çayının – C.B.) Kaqankaytuk kəndi ətrafında ordugah qurdu. Bu ordu keçdiyi gözəl üzümlük və tarlaları tapdalayıb viran etdi. Oradan çıxdıqdan sonra isə Trtu (Tərtər) çayı kənarında Divdəkan kəndi yaxınlığında düşərgə saldılar" (2, 45).

Bu faktlara əsaslanmaqla ilk növbədə Qafqaz Albaniyasının tarixi coğrafiyasına dair bir məsələni dəqiqləşdirmək lazım gəlir. Belə ki, mövcud tarixşünaslıqda Qafqaz Albaniyasının Arsax vilayətini indiki Dağlıq Qarabağ ərazisinə şamil edirlər. Fikrimizcə qeyd olunan ərəb mənbələri və M.Kaqankatuklunun əsərinə görə Uti vilayəti Tərtər çayı boyunca əraziləri də əhatə edirdi. Deməli, Dağlıq Qarabağın Tərtərçay ərazisi – indiki Ağdərə bölgəsinin bir hissəsi Arsax deyil, Uti vilayətinin ərazisi olmuşdur. Aydın olur ki, Ana şəhər, Çaraberd qalası, Çaraberd qalasından təxminən 15 km Tərtər çayı boyunca cənub-qərbə doğru indiki Umudlu kəndinin yanında xarabalıqları yerləşən Kaqankat şəhəri tarixi Uti vilayətinin ərazisinə aiddir.

Əl-İstəxri Bərdədən Kalkatusa 9 fərsəx, İbn Havqəl Bərdədən Kalkatusa 9 fərsəx, Əl-Müqəddəsi Bərdədən Kalkatusa 1 məhəllə, Əl-İdrisi isə 27 mil məsafə olduğunu qeyd etmişlər (1). Bu ərəb müəllifləri Bərdədən Dəbilə kimi olan ticarət-karvan yolu boyunca yaşayış məntəqələrini sadalamış onların arasındakı məsafələri göstərmişlər. Bu yol, qeyd etdiyimiz kimi Bərdədən başlayaraq Tərtər çayı boyunca uzanmış, Kəlbəcərdən Göyçə istiqamətinə Zəd aşırımından keçməklə buradan da Dəbilə gedib çatmışdır: Bərdə - Kalkatus 9 fərsəx, Matris 13 fərsəx, Davmis 12 fərsəx, Kil Kuy 16 fərsəx, Sisəcan 16 fərsəx, Dəbil 16 fərsəx – cəmi 82 fərsəx.

Ərəb mənbələrinin (yuxarıda göstərilənlər – C.B.) məlumatlarına əsasən xəritə tərtib edən N.A.Karaulov Bərdə - Dəbil ticarət yolunun VI əsrin ikinci yarısında Sünik torpağından keçərək Bərdədən cənub-qərbə Tərtərçayı boyunca Kalkatusa (Kaqankata – C.B.), cənub-qərbə doğru Matrisə, qərb istiqamətində dağlardan aşaraq Arpa çayı boyunca uzanmasını və Araz çayı yaxınlığındakı Sisəcandan birbaşa Dəbilə getdiyini göstərir (5, 146).

Tədqiqatçı N.Vəlixanlının fikrincə, “N.A.Karaulov Bərdə - Dəbil ticarət yolunun istiqamətini göstərərək səhvə yol verir, yalnız Bərdədən Kalkatusa və Sisəcandan Dəbilədək olan yolun istiqamətini düzgün təyin edir. Qalan istiqamətləri isə düzgün müəyyənləşdirmir” (1, 101).

Fikrimizcə, Bərdədən başlayaraq Kalkatusdan keçərək Dəbilə doğru gedən ticarət-karvan yolu Tərtər çayı boyunca cənub-qərbə istiqamət almışdır.

Buradan da bir daha aydın olur ki, Tərtər çayı boyunca olan ərazidə ilk orta əsrlərin yaşayış məntəqələri, qalalar mövcud olub və buna görə də Tərtər çayı hövzəsi ilk orta əsrlər dövrünə aid müxtəlif tip arxeoloji abidələrlə zəngindir.

Bu marşrutla tarixi-arxeoloji tədqiqat apararaq şübhəsiz ki, Tərtər çayı hövzəsindəki orta əsrlər yaşayış məntəqələrinin yerini müəyyənləşdirmək olar. Beləliklə, məlum olur ki, Bərdədən Kalkatusa (Qalqatusa) təxminən 63 – 65 km məsafə olmuşdur. Kalkatus (Kaqaqkat) şəhərinin xarabaları – kilsə-monastr kompleksi, zəngin xristian qəbiristanlıqları, hasara alınmış yaşayış məntəqəsinin və qalanın qalıqları və s. arxeoloji abidələr Bərdədən təxminən 63 – 65 km məsafədə, Ağdərə bölgəsində, Tərtərçayının sol sahilində (indiki Sərsəng deryaçasının), Murovdağın ətəyində Umudlu kəndinin bir km-də yerləşir. Qeyd etdiyimiz kimi, bu arxeoloji abidələrə Kaqaqkat şəhərinin hasara alınmış ərazisi, kilsə-monastr kompleksi, qəbiristanlıqları, binaların qalıqları daxildir.

Ərəb coğrafiyaşünası Əl-İdrisi Kalkatusu “hasarlı kiçik şəhər” adlandırır. Doğrudan da hər tərəfdən oxçu və gözətçi bürcləri olan qalın hasarla dövrələnmiş Kaqaqkat (Kalkatus) şəhərinin xarabalıqları, hasar divarlarının dövrələrəmə qalıqları Əl-İdrisinin təsviri ilə üst-üstə düşür.

Yerli əhalinin sadəcə Qala adlandırdığı Kaqaqkat şəhərinin xarabalıqları digər arxeoloji abidələrə nisbətən daha salamat vəziyyətdə dövrümüzədək qalmışdır. Qalanın yuxarı hissəsi formaca üçbucağı xatırladan əraziyə malikdir. Qala ərazisi həm qərbdən, həm də şərqdən dərə ilə əhatələnib. Qalanın sağ tərəfindəki dərədən başlanğıcını Murovdağın yamaclarından olan Arxana çayı (kiçik dağ çayı) axır və Tərtərə qovuşur. Kalkatus şəhər-qalası ənənvi ilk orta əsr Alban şəhərləri kimi iki hissədən ibarətdir. Qalanın yuxarı hissəsi hasarlarla əhatələnmişdir. Divarlar əsasən yerli qara daşlardan, çay daşlarından və əhəng məhlulu ilə hörülmüşdür. Hasarın qalınlığı təxminən 0,80-1,5 metr qalınlığındadır. Divarların hündürlüyü relyefə görə dəyişsə də, normal halda təxminən 5-6 metrə çatır. Qalanın bu hissəsi 5 hektar ərazini əhatə edir. Qalanın bu hissəsində dövrümüzədək salamat qalmış sıra ilə düz bir xətt üzrə yerləşən və bir-birindən aralı üç bina vardır. Bundan başqa qalanın bu hissəsində təxminən 300-ə yaxın düzbucaqlı şəkildə qəbir daşları mövcuddur. Bu qəbir daşlarının üzərində güllü xaç (zambaqvari) döyülmüşdür. Qəbir daşları təxminən 2-2,5 metr uzunluğundadır. Qalanın birinci hissəsinin qərb tərəfində qala hasarına bayır tərəfdən bitişik bir-birindən aralı təxminən 4x3 m ölçüsündə iki otaq vardır. Qalanın yuxarı hissəsi qalın meşəyə və dik yamacə söykənir. Qalanın şərq tərəfində qala hasarından bayırda ona yaxın olan dərənin yuxarı yamasında hamam kompleksi yerləşir. Hamam kompleksinin tikintisi, onun quruluşu olduqca mötəbər təsir bağışlayır. Hamamın üstü tağbənddən ibarətdir.

Qaladan hamam kompleksinə doğru yeraltı yol gedir. Əsas Qaladan fərqli olaraq böyük Qala (yerli əhalinin Qalanın düzü adlandırdığı) 30 hektar ərazini əhatə edir. Qalanın bu ikinci hissəsi də qara daş, çay daşı və əhəng məhlulu ilə hörülmüş hasarla əhatə olunub. Lakin Qalanın birinci hissəsindən fərqli olaraq buranın hasar divarları dağılmış, onun qalıqları qalmaqdadır. Qalanın ikinci hissəsinin aşağı-cənub tərəfində qülləvari bina qalığı və ucuq barı var. Bu bina qalığının barısında bişmiş qırmızı kərpiclər vardır. Qalanın yuxarı-birinci hissəsinin hündür və enli hasarlarında keşikçi və oxçu bürcləri yaxşı vəziyyətdə qalmışdı. Qalanın yuxarı hissəsindən üç giriş yolu məlumdur. Bunlardan biri qərb tərəfə Arxana çayının dərəsinə doğru, digər yol Qalanın şərq tərəfinə, bəhs etdiyimiz hamam kompleksi istiqamətinə açılır. Üçüncü giriş-yol isə Qalanın ikinci hissəsinə açılmaqla Qalanın yuxarı və aşağı hissələrini əlaqələndirirdi. Kalkatus qalasının ərazisi bütövlükdə 35 hektardır. Kalkatus şəhər qalası, Kaqaqkat şəhəri ilk orta əsrlər yaşayış məntəqələri, şəhərləri kimi ənənəvi olaraq iki hissədən, İç Qala (narınqala) və bayır qaladan (şəhristan) ibarət olmuşdur. Bayır qalanın ərazisində İç Qalada olduğu kimi eyni forma və ölçüdə xristian qəbir abidələr vardır. Bu qəbirlər kənd təsərrüfatı texnikası ilə dağıdılmış, Bayır Qalanın 30 hektarlıq ərazisi-düzənlik əkin

sahəsi kimi istifadə edilmişdir. İç Qalada təsadüf olunan üzərində yazıları həkk olunmuş sayca azlıq təşkil edən qəbirlərdə dəfn olunanların sosial cəhətdən fərqləndikləri qənatına gəlmək olur.

Kalkatus (Kaqankat) qalasının faciəsi XX əsrin 60-cı illərinin əvvəllərində, yerli əhalinin verdiyi məlumatlara görə təxminən 1962 – 63-cü illərdə başlanmışdır. Yerli əhalinin verdiyi məlumatlara görə qızıl axtaranlar Qalanın hasarının divarlarını, eləcə də buradakı bir çox binaları dağıtmışlar. Kənd əhalisi Qalanın hasar divarlarına bitişik barılar arasından kimsə bir nəfərin bir küpə qızıl tapması haqqında bəhs edirlər. Bu hadisə də əhalinin bildirdiyinə görə 60-cı illərdə olmuşdur. Kənd camaatının dediyinə görə Qalanın hasarlarının dağıdılması, kənd təsərrüfatı texnikası ilə qəbir daşlarının, qəbirlərin kürüdülməsi və digər arxeoloji abidələrin texnika ilə məhv edilməsi o zamankı Ağdərə rayonunun erməni dövlət məmurlarının gözü qarşısında olsa da bütün bunlara heç bir əhəmiyyət verməyiblər.

XX əsrin 60-cı illərindən sonra kolxozun əkin sahələrinin genişləndirilməsi Qalanın aşağı, ikinci hissəsindəki arxeoloji abidələrin məhvinə səbəb olmuşdur. Kənd camaatının apardığı təsərrüfat işləri zamanı Qala ərazisində, onun ətrafında, əhalinin həyətəyanı sahələrində müxtəlif maddi mədəniyyət nümunələri – müxtəlif tipli və ölçülü saxsı qab nümunələri, tunc və mis alətlər, bəzək əşyaları, xəncər, qılınc və s. silah nümunələri, sikkələr, mis qab-qacaqlar aşkar olunmuşdu. Bunların çoxusu Umudlu kənd orta məktəbinin tarix kabinetinə yığılırdı.

Kənd camaatının bildirdiyinə görə Qalanın yuxarı hissəsindəki qəbir daşlarının üzərində güllü xaçlar və yazılar vardı ki, bu qəbirlərlə, kəndə gələn peşəsi məlum olmayan ermənilər maraqlanmış və oxumağa cəhd göstərsələr də nəticəsiz qalmışdır. Əhalinin verdiyi məlumatlara görə sonralar üzərində yazılar və xaç işarəli olan qəbir daşları yoxa çıxmışdı.

Kalkatus qalasının ətrafında zəngin arxeoloji abidələr mövcuddur. Bunların içərisində kilsə - monastr kompleksi xüsusilə seçilir. Kilsə Qaladan təqribən 2 – 3 km qərbdə yerləşir. Qalın meşəlikdə düz ərazidə yerləşən kilsənin olduğu ərazini şəhər əhalisi indiyəcən sadəcə “Kilsə” və ya “Kilsə yeri” adlandırır. Burada kilsənin uçmuş, dağılmış binasının qalıqları durur. Kilsə binasının dağılmış qalıqlarından aydın olur ki, əsasən yerli qara daşlardan, çay daşından inşa edilmişdir. Kilsə binasının xarabalıqları ətrafında vaxtilə mövcud olmuş təyinatı dini və ya dini tədrisi xarakter daşması tərəfimizdən ehtimal olunan bina və ya otaq qalıqları da vardır. Kilsə xarabalığının bitişəcəyində yer üstündə ovdan formasında, aşağı pilləkənlə girişi olan və Qalaya doğru istiqamətlənən yeraltı yol-tunel var ki, bu yeraltı yol haqqında əhali arasında müxtəlif fərziyyələr mövcuddur. Rəvayət olunur ki, bu yeraltı yol Qalaya gedir. Yeraltı yolun Qala kilsə arasındakı dərəyə - Arxana çayına getməsi daha ağılabatan görsənir.

Qaladan təxminən 5 km qərbdə, kilsədən isə 2 – 3 km qərbdə, yerli əhalinin Sarışın adlandırdığı meşə ərazisində dövrümüzə qədər salamat gəlib çıxan qədim qəbiristanlıq mövcuddur ki, buradakı xristian qəbir daşlarının sayı 200-ə qədərdir. Buradan təxminən 5 km qərbə, yerli əhalinin Əyrisu adlandırdığı meşə ərazisində isə 250-dən yuxarı qəbir olan daha bir qəbiristanlıq vardır. Bu qəbiristanlıqlardakı qəbir daşlarının forması, ölçüsü, üzərindəki xaç işarələri Qalanın içərisindəki bəhs etdiyimiz qəbir abidələri ilə tamamilə eynilik təşkil edir. Qeyd edək ki, Əyrisu adlanan meşə ərazisindən təxminən 5 km qərbdə isə haqqında bəhs etdiyimiz indi mövcud olmayan, 1902-ci ildə adı erməni tarixçisi M.Barxudaryanın verdiyi məlumatda keçən Divdəkan kəndinin ərazisi yerləşir.

Ərəb mənbələrində Kalkatus, digər məxəzlərdə isə Kaqankat kimi adı çəkilən şəhər – qalanın toponimi haqqında mülahizəni qeyd etmək yerinə düşər. Kaqankat “Alban tarixi”nin müəllifi Musa (Moisey) Kaqankatlının ana yurdudur. “Alban tarixi”nin müəllifinin adı və əsəri dövrümüzə qədər erməni dilində gəlib çıxmışdır, heç şübhə yoxdur ki, əsər onun üzünü köçürən erməni mətnədarları tərəfindən erməni din xadimlərinin göstərişi ilə təhrif olunmuşdur. Əsərin müəllifin adı da qədim erməni dilinə uyğun ifadə edilmişdir. Fikrimizcə, müəllifin ana yurdu olan şəhərin adı Kaqankənt - Kağankənt (Xaqankənt) olmuşdur.

Mənbələrdə “Böyük kənd” və ya “hasara alınmış kiçik şəhər” kimi xarakterizə olunan bu məşhur şəhərin təsviri də onun adının Kağankənt olmasını bir daha təsdiq edir. Kağan // Xaqan – böyüklüyü, əzəmətliyi kənt (müasir dilimizdə kənd) isə yaşayış məskəni ifadə edir. Bu şəhərin füsunkar gözəlliklərə malik, bol suyu, munbit torpaqları olan möhtəşəm və əlverişli coğrafi məkanda yerləşməsi

də onun adının Kağankənt olmasının coğrafi baxımdan bir daha təsbit edir. Digər tərəfdən də Qafqaz Albaniyasının Uti vilayətinin əhalisi əsasən utilər, qarqarlar, savdeylər, saklar, hunlar, kəngərlər və xəzərlər kimi türkdilli etnoslardan ibarət olmuşdur ki, bununla da “Kağankənt” toponimini buranın əhalisinin dil və etnik mənsubiyyəti bir daha təsdiq edir.

Bu toponim “Kitabi Dədə Qorqud”un dilindədir, Qafqaz albanlarının dilindədir. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, türkoq – alim f.e.n. dosent Yadigar Əliyev Qafqaz Albaniyasının ilk orta əsrlər dövrünə aid Mingəçevirdən, Şəkiddən, Dərbənddən tapılmış yazılı abidələri oxumuş, bununla bağlı monoqrafiyalar nəşr etdirmişdir (6; 4). Tədqiqatçı Y.Əliyev Alban yazılarında sözlərin, mətnlərin “Kitabi Dədə Qorqud” dastanının dili və eyni olduğu həqiqətlə üzləşmişdir.

İqtisadi əlaqələr baxımından, Kalkatus (Kağankən) qalasının – məşhur kəndin (kiçik şəhərin) ticarət-karvan yolunun üstündə yerləşməsi onun Bərdə ilə, eləcə də Dəbilə qədər adları qeyd olunan yaşayış məntəqələri ilə sıx əlaqələri mövcud olmuşdur. Eyni zamanda fikrimizcə Kalkatus yaşayış məntəqəsini Çaraberd qalasından Hirək qalası istiqamətində, oradan da indiki Goranboy rayonunun Səfikürd kəndi yaxınlığında xarabalıqları yerləşən Şətəl (Şutur) yaşayış məntəqəsi ilə birləşdirən ticarət yolu buradan da Gəncə – Şəmkir – Hunan – Tiflis istiqamətində uzanmışdır. Hətta bu yolun müəyyən hissəsi XVIII – XIX əsrlərdə işlək yol kimi istifadə edilmişdir. Belə ki, Şuşadan başlayaraq Ağdam ərazisindən Ağdərə ərazisinə, buradan da indiki Goranboy rayonunun Tap-Qaraqoyunlu kəndinin yaxınlığından keçərək Şətələ, buradan da Gəncə – Tiflis istiqamətində bu yol mövcud olub. Hətta XIX əsr Azərbaycan şairi Qasım bəy Zakir öz şerində bu yolda baş verən hadisədən – yolkəsənlərdən, oğruluqlardan bəhs etmişdir.

Haqqında bəhs etdiyimiz Kalkatus qalası – Kaqankat şəhəri, eləcə də Tərtərçay ərazisi, Ağdərə bölgəsi erməni qəsbkarlarının işğalı altında olduğundan buradakı arxeoloji abidələrin, ilk orta əsr yaşayış məntəqələrinin qalıqları və xarabalıqlarının aqibəti barədə, onların müasir vəziyyəti barədə çox təəssüf ki, heç bir fikir söyləmək mümkün deyil.

ƏDƏBİYYAT:

1. Vəlixanlı N. “IX – XII əsr ərəb coğrafiyaşünas-səyyahları Azərbaycan haqqında”, Bakı, 1974.
2. Bünyadov Z. “Azərbaycan VII – IX əsrlərdə”, Bakı, 1989.
3. Kalankatuklu M. “Albaniya tarixi”. Mxitar Qoş “Alban salnaməsi” (Müqəddimə, tərcümə, qeyd və şərhlər akademik Ziya Bünyadovundur), Bakı, 1993.
4. Məmmədova F. “Azərbaycanın (Albaniyanın) siyasi tarixi və tarixi coğrafiyası”, Bakı, 1993.
5. Məmmədov A. “Arxeologiya və Etnoqrafiya”, Bakı, 2008.
6. Əliyev Y. “Qədim türk əlifbası: tarixi, mənşəyi, təşəkkülü”, Bakı, 2008.
7. Əliyev Y. “Azərbaycan qədim türk runik yazılı abidələri”, Bakı, 2008.
8. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar (Prof. Əliyarov S.S. və dosent Mahmudov Y.M. redaktəsi ilə), Bakı, 1989.
9. Məmmədov A., Allahverdiyeva S., Cəfərov P. “Ağdərə bölgəsinin ilk orta əsr abidələri” (Tarix və onun problemləri), Bakı, 2008, №1 səh.267-275.
10. Məmmədov A., Məmmədova K. “Tərtər bölgəsində orta əsr Əndorab qalası” (Tarix və onun problemləri), Bakı, 2008, №4 səh.298-301.
11. Pirişev V. “Azərbaycanın tarixi-siyasi coğrafiyası”, Bakı, 2006.

ДЖАВИД БАГИРЗАДЕ
*Старший преподаватель кафедры
История Азербайджана Гянджинского
Государственного Университета*
CavidBagirzade@hotmail.com

ПО СЛЕДАМ ИСТОРИЧЕСКОЙ ДЕРЕВНИ ИЛИ ИСТОРИКО – АРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ РАССЛЕДОВАНИЕ ГОРОДА КАГАНКАТ

Несмотря на сообщения, данные в источниках о многочисленных пунктах проживания в ранних средних веках в Кавказской Албании, полностью не были исследованы места пунктов проживания с историко – археологической точки зрения.

С этой точки зрения было возможно найти местоположение и историко– археологическое исследование названного среди пунктов проживания Кавказской Албании одного из известных пунктов – город – крепость Каганкат.

Арабские авторы средних веков Ал-Истахри, ибн Хавгал, Ал-Мугаддаси, Ал-Идриси дали сообщения о географическом положении города Каганкат.

В книге «История Албании» М.Каганкатлы было дано много сообщений о городе Каганкат. 35-га-ые останки города Каганкат находится вблизи деревни Умудлу Агдеринского района.

JAVID BAGIRZADE
*Head teacher of the department
of Azerbaijani History
of Ganja State University*
CavidBagirzade@hotmail.com

In the trace of historical village or historical and archeological investigation of Kagankat town
In spite of information given in sources about numerous living settlements of Medieval Caucasian Albania places many living settlements belonging to medieval period haven't been defined and investigated from historical – archeological point of view yet Therefore there is a necessity of defining the place of Kagankat town – fortress which is noted as one of the famous living settlements of Caucasian Albania, and its investigation from historical – archeological viewpoint. The Medieval Arabian authors such as Al-Istakhri, Ibn Hovgal, Al-Mugaddasi, Al-Idrisigave information about the geographical situation of Kagankat town. There is a lot of information about Kagankat town in the work of “The History of Albania” by M.Kagankatli.

The ruins of Kagankat town of 35 hec. are located in Agdara district, near the village Umudlu.

Rəyçilər: t.e.d., A. Məmmədov, t.e.d. Q. İsmailzadə
Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan Tarixi kafedrasının 23 noyabr 2010-cu il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 04)